
Polarizacija slovenskega trga dela in poklicev po spolu

Primer učiteljskega poklica

Sabina Žnidaršič Žagar

V Republiki Sloveniji se srečujemo z veliko polarizacijo poklicev in poklicnih dejavnosti po spolu. Polarizacija poklicev po spolu je trend, ki ga lahko spremljamo vse od oblikovanja sodobnega trga dela. Delitev na poklice, ki so bolj ali manj usklajeni z »naravo« posameznega spola in njegovimi »naravnimi« sposobnostmi, je potekala vzporedno s procesom profesionalizacije na trgu dela. Na splošno se slovenski prostor sicer ne razlikuje od primerljivih okolij, vendar je za naš trg dela značilno, da je polarizacija primerjalno izrazitejša in globlja. Tisto, kar nas, na primer, v evropskem merilu izpostavlja kot poseben primer, je vztrajno nadaljevanje trenda ob popolnem manku resnih družbenih strategij za preseganje tega stanja. Vztrajanje na globoki delitvi na t. i. »ženske« in »moške« poklice zanika vsakršen resnejši razmislek o nezaželenih posledicah sodobnih trendov na trgu dela, povezanih prav s segmentacijo poklicev in poklicnih skupin po spolu zaposlenih, ter vzrokih tega. Ko govorimo o polarizaciji poklicev po spolu zaposlenih, moramo izvore nedvomno iskati v zgodovinskem razvoju (tudi) slovenskega trga dela. Skupaj s spolno strukturo poklicev pa smo iz preteklosti podedovali, ohranili in dodatno razvili tudi vrsto stereotipov, vezanih primarno na moške in/ali ženske, ki kljub poskusom strokovnega premisleka ob pomanjkanju resne družbene akcije še vedno delujejo.

V tekstu se posvečam razmisleku o neugodnih posledicah globoke polarizacije, celo družbene »getoizacije« poklicev po spolu, tako za sedanji trenutek kot (morda še bolj) za prihodnost žensk in moških, akterjev in akterk na trgu dela. Danes imamo na Slovenskem opravljenih celo vrsto raziskav,¹ v kate-

1 Na primer: Sedmak, M., Medarič, Z. (ur.) (2007). *Med javnim in zasebnim. Ženske na trgu dela*. Koper: Annales. Konferenca Komisije za ženske v znanosti MVZT: »Odnosi vednosti: feminizmi, znanost, znanstvenice«, 7. marec 2011; Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani <http://>

rih se raziskovalke in raziskovalci lotevajo vprašanju položaja žensk na trgu dela in problemov, ki se kažejo na trgu dela kot spolno-žensko specifični. V zadnjih letih se počasi prebujata zavest, da bi bilo dobro in plodno v take raziskave vključiti tudi druge plati: ženske, zaposlene v »moških« poklicih, in (prav v zadnjem času) moške, zaposlene v »ženskih« poklicih.² V osredju tovrstnih raziskav so še vedno predvsem ženske, kar perpetuira stereotip, da so ženske na trgu plačanega dela anomalija per se, in vnaprej predpostavlja njihov, primerjalno z moškimi kolegi ali zaposlenimi moškimi v drugih poklicih, slabši položaj. Temeljno (morda nezavedno) izhodišče tovrstnih razmislekov je globoko zasidrano v moškosrediščni,³ celo patriarhalni strukturi (tudi sodobne) slovenske družbe. Strategija, ki jo skušajo osmisлити, je predvsem, kako bolj učinkovito umestiti ženske na trg dela, ob tem, da puščajo centre moči in strukturo družbe nedotaknjene – moške in moškosrediščne, celo patriarhalne.

Predstavila bom izvore po spolu deljenega trga dela in poklicev pri nas in jih ilustrirala na primeru geneze učiteljskega poklica v pogojih javne šole. Skozi zgodovinski razvoj se ni izoblikoval zgolj poklic, pač pa so se razvili tudi na poklic vezani stereotipi in predstave o tem, kakšen naj bo idealen delavec, bolje, delavka, učiteljica v tem poklicu. Le-ti so ključni za današnji položaj zaposlenih v vzgoji in izobraževanju, saj vplivajo tako na njihovo osebno kot družbeno percepcijo poklica, na podobo profesionalca, profesionalke, učiteljice, učitelja. Podobne raziskave in premisleki bi bili potrebni in smiselni tudi v primeru (vsaj) še nekaterih drugih poklicev in poklicnih skupin, predvsem tistih, ki tvorijo ključne družbene podsisteme (npr. sodstvo, novinarstvo, zdravstvo, socialno varstvo, politika).

Zgodovinski razvoj spolno polariziranega trga dela in poklicev na Slovenskem

Od sredine 19. stoletja se je tudi naš prostor vključil v družbeno transformirajoči proces modernizacije. Na tem mestu bi kot ključne značilnosti prehoda iz tradicionalne v moderno družbo izpostavila: 1) postopno zmanjševanje pomena kmetijstva v celotnem narodnem gospodarstvu in uveljav-

www.mvzt.gov.si/si/delovna_podrocja/znanost_in_tehnologija/dejavnost/zenske_v_znanosti/dejavnosti_komisije/ (14. 4. 2011).

- 2 Povedno se mi zdi, da ostaja večina raziskav o, npr., možnostih vključevanja moških v »ženske« poklice na stopnji diplomskih in magistrskih nalog. To daje slutiti, da raziskovalke/mentorice šele »raziskujejo« potencialno raziskovalno zanimivost teme.
- 3 Pojem moškosrediščna/androcentrična družba je pri nas vpeljala in ga zasidrala v raziskovanje spolov dr. Maca Jogan; glej npr. Jogan 1990, Jogan 2001. Gre za vrsto seksizma, za katerega je značilno strogo hierarhično ločevanje dela na javno in zasebno sfero. Delo je razdeljeno po spolu, in sicer tako, da je žensko delo, ki je vrednoteno kot manjvredno, skrbeti za obstoj posameznika. Kot mati in gospodinja je ženska odgovorna za nego, skrb, gospodinjstvo in vzgojo (Jogan, 2001: 199).

ljanje novih, na drugačnih delovnih, proizvodnih in družbenih temeljih oblikovanih gospodarskih dejavnosti; 2) umikanje intenzivne delovne participacije vseh za delo sposobnih članov gospodinjsko-ekonomske skupnosti na račun postopne profesionalizacije dela, ki je izzivala razvoj hierarhično urejenega izobraževalnega sistema; in 3) razkroj do tedaj enotne gospodinjsko-ekonomske skupnosti, kjer sta se produkcija in potrošnja medsebojno prepletali, in pospešeno oblikovanje polariziranih svetov: sveta produkcije, ki je potekala praviloma na trgu plačanega dela, in sveta reprodukcije in družinske potrošnje, ki je bila skozi čas vedno bolj pospeševana. Zaradi sodobne ločitve svetov produktivnega in reproduktivnega dela se je na novo izoblikovala tudi vsebina sodobnega gospodinjstva, kamor sedaj sodijo predvsem opravila, povezana s porabo vedno pogosteje kupljivih dobrin, in materinje (manj očetovanje).

Ti procesi so vdiral in preoblikovali življenje moških in žensk; tako ženske kot moški so začeli vstopati na razvijajoči se trg plačanega dela. Pogoji in posledice prehoda pa so bili spolno različni in posebni. Modernizacija je bistveno posegla v gospodinjsko-ekonomsko skupnost, kjer sta se v tradicionalnem oz. predmodernem načinu preživljanja produkcija in reprodukcija s porabo odvijali skupaj in se časovno prepletali. S postopno prevlado pridobivanja sredstev za preživljanje na mezdnem trgu dela je nastopila v zgodovinskem pogledu povsem nova situacija: šele tedaj so znotraj moderne zgodovine začele prevladovati razmere, ki so omogočile tako dokončno ločitev zasebnega in javnega prostora, kot novo, moderno ustalitev stereotipnih parov moško-javno in žensko-zasebno. Sprememba v prevladujočem načinu preživljanja, ki je morda ključna za oblikovanje novih modelov vsakdanjega življenja, pa nikakor ni imela enakih posledic za ženske in moške. Cepitev dotlej tesno prepletenih svetov zasebnega in javnega je predstavljala za ženske poseben, pogosto težko, vsekakor pa težje rešljiv izziv, kot je veljalo za moške. Najprej, in skozi čas vedno bolj, je pomenila bistveno večjo delovno obremenitev za ženske kot za moške. Če je cepitev zasebnega in javnega premestila ter določila mesto moških v javni sferi, v svetu pridobivanja in profesionalne tekmovalnosti, je ženske umestila v oba svetova. Sedaj so bile prisiljene usklajevati in ne več prepletati dve vitalni področji svojega življenja: zasebno, kjer so potrjevale svojo tradicionalno vlogo žene in matere, in javno, kjer so potrjevale svojo tradicionalno vlogo pridobitnih *(so)delavk* v družinski/gospodinjski ekonomiji. Usklajevanje obeh življenjsko vitalnih vlog je bilo še dodatno oteženo, ker so se v tem času oblikovali novi, v mnogih pogledih mnogo bolj togi družbeni vzorci spolov. Nova, v času vodilna, meščanska percepcija spolov je zahtevala ostrejšo delitev spolov tako v njihovih podobah kot funkcijah. Meščansko predstavo »prave« moškosti in ženskosti so tedaj podpirali tudi državni – meščanski – zakoniki.

Otežene nove razmere, tako v simbolnem kot dejanskem, so ustvarjale pri vseh vpletenih občutja frustracije in kriznosti. Odgovori nanje so bili spolno specifični; če so se moški upirali novi podobi moškosti, ki jih je postavljala v vlogo edinega pridobitnega skrbnika družine, in sicer tako, da so se zakonski zvezi izmikali, so ženske morda prvič v zgodovini podvomile o svoji ženstvenosti, roditveni in materinski sposobnosti. Na novo sta se oblikovali tudi podobi očetovstva in materinstva; za prvo velja, da lahko deluje v novih pogojih bolj posredno kot neposredno, za drugo, da po vsebinah in časovni zahtevnosti narašča in se preoblikuje v materinjenje.⁴

Danes vemo, da so vstopile ženske na novi, kapitalistični trg mezdnega, hierarhiziranega in profesionalnega dela takrat kot moški. Ker je bil ta svet konstitutivni del sveta javnega in s tem v idealnem svet moškosti in moških, so bile ženske vanj po sili razmer vedno pripuščene, vendar pod drugačnimi pogoji in z drugačnimi posledicami. V svetu tradicionalne ekonomije so imele ženske vseskozi osrednjo vlogo; žensko delo je bilo nepogrešljivo in za preživljanje družinske/gospodinske skupnosti (kot tudi celotne družbene skupnosti) tako rekoč samoumevno, vrednost tega dela pa visoka. V njihov delokrog je sodila vrsta opravil, povezanih s pridelavo, predelavo in pripravo hrane, oblačil ter njihovo morebitno prodajo, skrbjo za zdravje, nego, telesno ugodje in higieno ter, nenazadnje, za duševno blagostanje članov gospodinjstva. Bistveno za nadaljnje razumevanje je, da je bila prevladujoča večina teh ženskih del produktivne narave, časovno manjši del pa so predstavljala ne-produktivna opravila, tista, ki sicer dandanes sestavljajo glavnino sodobnega, potrošniškega, gospodinjstva. Za ta, ne-produktivna dela, ki so jih v naši in v veliko drugih kulturah (a ne v vseh!) opravljale ženske iz generacije v generacijo, je veljalo, da kar najbolj ustrezajo ženski »naravi«, da so ta dela za ženske »naravna« in da so zanje ženske po »naravi« določene. Tako, kot naj bi bila druga dela po »naravi« pripisana moškim. Tradicionalna delitev na moško in žensko delo se nam z današnje perspektive morda res lahko kaže kot nadčasovna, ahistorična, vendar so raziskave s področij, predvsem, zgodovine žensk, ženske zgodovine in antropologije pokazale, da gre prej za historične konstrukte, poenostavitve in nekritične projekcije predvsem 19. in 20. stoletja v človeško preteklost. Najrazličnejše delitve dela, tudi (in predvsem) po spolu, so izrazite historične spremenljivke, ki odražajo spreminjajoče se in okolju ter družbi prilagodljive preživetvene strategije konkretnih

4 Materinjenje je novejši strokovni pojem, ki ga je pri nas uveljavila doktorica Tanja Rener in vzpostavlja vsebinsko razliko med »starodobnim« in »sodobnim« materinstvom: materinstvo je danes izrazito tehnični, celo pravni pojem, ki označuje razmerje mati – otrok, razmerje, ki je bilo vse do razvoja najnovejših reproduktivnih tehnik in njihovih mnogovrstnih kombinacij relativno enostavno določljivo. Materinjenje pa vključuje vse tiste raznovrstne dejavnosti, dolžnosti, opravila, čustvena razmerja itd., ki so potrebna in povezana z nego ter vzgojo otroka in ki so izrazite kulturne spremenljivke.

družb. Naše današnje predstave o delitvi del na »ženska« in »moška« so glede na resnično življenje izrazito stereotipne in po svojem izvoru relativno mlade, povezane z oblikovanjem meščanskega razumevanja in vrednotenja spolov. Večina raziskovalk in raziskovalcev, ki so raziskovali delitev dela po spolu v časih tradicionalnega gospodarjenja pri nas, ugotavlja, da je za ženske veljalo, da so, po potrebi, opravljale tako rekoč vsa dela, ki so bila bistvena za vsakokratno preživetje družine, tudi tista, za katera smo danes pogosto prepričani, da so po »naravi« moška (Destovnik 2002; Rožman 2004). Kot ugotavljajo, pa ni veljalo obratno: da bi tudi moški opravljali t. i. »naravna« ženska dela. Sklepamo lahko, da je bila delitev dela glede na spol na strani moških bolj zavezujoča in da so (vsaj) v evropski preteklosti obstajala dela, povezana predvsem s skrbjo za otroke in za gospodinjstvo v ožjem pomenu besede (nega, vzgoja in higiena otrok, skrb za bolne in umirajoče, skrb za perilo in hrano), ki se moški »naravi« ne spodobijo. Pomembni značilnosti teh del znotraj tradicionalnega sveta sta tako njihova ne-produktivna narava kot njihova časovna obrobnost znotraj siceršnjega ženskega delovnega vsakdana.

Bistveno za razumevanje v temelju neenakega položaja moških in žensk na sodobnem trgu dela, ki se med drugim kaže tudi v globoki polarizaciji poklicev na »moške« in »ženske«, je poznavanje poteka oblikovanja kapitalističnega trga dela kot spolno specifičnega in različnega. Če je bilo vprašanje spola delavcev ob začetkih vpeljevanja kapitalističnega načina proizvodnje obrobno in v senci vprašanj količine razpoložljive poceni in/ali primerno kvalificirane ter na mezdni način dela navajene delovne sile, postaja komponenta spola skozi razvoj vedno bolj pomembna (in uporabna). Odražala se je tudi v sočasnem javnem govoru na temo primernosti javnega, plačanega dela za posamezen spol. Ker so bile oz. so predstavljale ženske na trgu plačanega dela odklon, »napako« znotraj celote idealiziranih podob in vlog spolov, se je javni govor najpogosteje dotikal žensk in ženskega plačanega dela. Tako se je postopoma – pri nas zlasti od konca 19. stoletja dalje – večina žensk na trgu plačanega dela preživljala v poklicih, ki jih je bilo mogoče povezati z deli, ki so bila v tradicionalnem svetu po »naravi« pripisovana ženskam. Lahko bi celo rekla, da so ženske po vstopu na trg plačanega dela vedno bolj in najpogosteje (lahko) profesionalizirale prav svoja tipična in tradicionalna »ženska« delovna področja. Na razvijajoči se trg dela in vedno novih poklicev se je tako prenesla tradicionalna delitev del na »moška« in »ženska«, kjer se je preoblikovala v »ženske« in »moške« poklice. Tisto, kar še vedno vzdržuje temeljno neenakost moških in žensk na trgu dela, je dejstvo, da se je ob tem skupaj z deli prenesla tudi tradicionalna predstava o ne-produktivni naravi tovrstnih ženskih »naravnih« del in se, skladno s kapitalističnim razumevanjem produkcije, prevedla v njihovo tržno vrednost. Na trgu plačanega dela so bila taka, tradicionalna, »naravna« ženska dela

razumljena kot tista, ki se jim primerjalne vrednosti ne da določiti in izmeriti. Celó več: določitev in izmera primerjalne vrednosti teh »naravnih« ženskih del v odnosu na sicer produktivna moška dela niti nista bili potrebni (ne zaželeni!); ženske kot skupina v času oblikovanja modernih družbenih in poklicnih razmerij niso sodile med polnovredne državljane in kot take niso mogle sodelovati pri oblikovanju le-teh oz. so bile v tovrstnih družbenih polemikah in dogovorih vedno obravnavane kot »drugi«. Žensko delo je bilo razumljeno in nižje vrednoteno kot odklonsko glede na družbeno priznано edino pravilno žensko »naravno« vlogo; »prava narava« je rabila opravičevanju nad-izkoriščanja (nadeksploatacije) ženske delovne sile, zato so bile moškim konkurenčne, kar je nekaj desetletij spodbujalo boj zoper vključevanje žensk na trg delovne sile sploh.

Spoznanje, presenetljivo, ni novo. Že ekonomisti v 19. stoletju so povsem jasno uvidevali temeljno neenakost v vrednotenju dela na osnovi spola delavca. Ne vrsta ne produkti dela, pač pa spol delavca je tisti, ki v izhodišču določa njegovo mezdo (Webb v: Scott, 1993: 411); in ženskam je bila odrejena primerjalno z moškimi nižja mezda. V razpravah, vročih celo 19. stoletje, kolikšna naj sploh bo delavčeva plača, kako nizka mora biti, da bo delavca motivirala za vsakodnevno delo, in kako nizka je še lahko, da bo še zagotavljala sicer potrebno in nujno reprodukcijo tega razreda, sta predstavljala eno od izhodišč tudi družbeno sprejemljiva podoba in razumevanje deljenega sveta žensk in moških. Kljub dejstvu, da so se ženske (morale) tako kot moški, čeprav v počasneje rastočem deležu, vključiti na trg mezdnege dela, so izhajali iz predpostavke, da je moški edini hranitelj družine, ženska pa zgolj priložnostna pomočnica, katere mesto je sicer v družinski potrošnji skupnosti. Zanihanje temeljne, nadspolne in skorajda tudi nadčasovne človekove potrebe po pridobitnem delu se je dalo argumentirati tudi z idealiziranimi in stereotipiziranimi predstavami spolov družbe na poti v modernost. Realni učinek take postavitve in močan (ter merljiv) argument je bil, seveda, kapitalski presežek na strani delodajalca. Spolna razlika je bila vseskozi uporabljiva tudi kot sredstvo premeščanja delavskega gneva stran od izvorov nepravilnosti in izkoriščanja k domnevni neljalni konkurenci žensk (in otrok) na trgu plačanega dela.

Argument »naravne« delitve na ženska in moška dela ter poklice, poklicne panoge, je na takih osnovah z razvojem pridobival na pomenu. Z modernizacijo družb, ki postajajo vedno bolj kompleksne, z industrializacijo, z razvojem tehnike in z naraščanjem novih potreb po storitvenih dejavnostih je potreba pa posebnem, po spolu specifičnem tipu delovne sile naraščala. Slovenska industrializacija se je tako v času Avstro-Ogrske kot v kasnejšem jugoslovanskem državnem okviru odvijala prvenstveno v dejavnostih, ki so

zaposlovale pretežno in že »tradicionalno« žensko delovno silo (tekstilna, oblačilna, obutvena, prehrabena, elektrotehnična industrija).

Celotno 20. stoletje je zaznamovalo postopno preoblikovanje razvitih družb preko industrijskih v postindustrijske, v katerih postajajo ključne dejavnosti terciarnega in kvartarnega sektorja oz. storitvene dejavnosti. Znotraj te transformacije so bile – in so – ženske kot delovna sila ključne. Pa ne morda zato, ker bi v resnici imele odločilne »naravne« prednosti pred moškimi delavci v teh poklicih; »narava« dela v storitvenih dejavnostih se je v tem primeru ujela in odrazila v »naravi« ženskega dela, predvsem zato, ker je bilo obema težko (in nezaželeno) določiti tržno, menjalno vrednost po prevladujočih kapitalskih kazalcih presežne vrednosti. Razvoj poklicev, ki naj bi kar najbolj odgovarjali ženski »naravi«, se je začel sicer že v času prve industrializacije, predvsem v tekstilnih in prehrabnih dejavnostih, pravi razcvet pa doživi v prejšnjem, 20. stoletju. Po burnih razpravah o tem, kako napredek uničuje »večne« temelje človeške družbe, tudi s tem, ko tira ženske v »nenaravne« poklice plačanega dela, kjer morda res pridobivajo sredstva za preživljanje, a na račun tega izgubljajo lastno ženstvenost, je bil prav napredek, razvoj družbenih in gospodarskih dejavnosti tisti, ki je omogočil ponovno ustalitev sveta: ženske so vedno lažje našle profesionalno in plačano delo, ki se je kazalo skladno z njihovo »naravo«.

Ženskam so se kot plačane delovne niše odpirali vedno novi poklici, predvsem v storitvenih dejavnostih in v javnih družbenih podsistemih. Skladno z logiko kapitalističnega reda, temelječega na nenehni rasti produkcije in dobička, so bile tovrstne dejavnosti razumljene kot nepridobitne in neprofitne, predvsem kot družbena poraba, katere presežne vrednosti ni mogoče ne pričakovati ne ustrezno izmeriti. In prav v teh dejavnostih se je v drugi polovici 20. stoletja začela v večjem številu zbirati ženska delovna sila. Profesionalizacija domnevnih ženskih »naravnih« danosti – predanosti, vestnosti, požrtvovalnosti, empatije, vztrajnosti, prilagodljivosti, potrpežljivosti in podobnih – je potekala v novih poklicih: varovanje, vzgoja, izobraževanje, zdravstvena nega in zdravljenje, socialno skrbstvo in množiče se število servisnih in storitvenih dejavnosti od gostinstva, trgovine, finančnega posredništva, najrazličnejših oblik telesne nege, skrbi za oblačila in bivalno-higienske standarde. Razvoj potreb po tovrstnih delih je potekal vzporedno s celoto modernizacije in se je na našem prostoru začel hitreje odvijati v obdobju med obema svetovnjima vojnoma, dokončno prevlado tretjega in četrtega sektorja narodnega gospodarstva, v katerih predstavljajo ženske dandanes večino zaposlenih, pa beležijo statistike v osemdesetih in zgodnjih devetdesetih letih 20. stoletja.

Predstavitev izbranega poklica: učiteljstvo in učiteljice

Za podrobnejšo predstavitev razvoja poklicne dejavnosti v »ženski« poklic se mi kot najprikladnejši kaže učiteljski; tudi zato, ker predstavlja pravo zbirno mesto vzrokov in posledic te – že dokončane – preobrazbe. Hkrati je to poklic, katerega družbena vrednost in pomembnost sta bili vseskozi razumljivi in izrazito dvoumno: vse države na prostoru današnje Slovenije so učiteljstvu deklarativno pripisovale izjemen pomen, prav tako pa je to tisto poklicno področje, ki si materialne kazalce družbenega pomena, npr. plače, izjemno težko izboljšuje, njegova družbena moč pa je vseskozi močno vprašljiva.

Odnos družbe do izobraževanja ljudstva se začne v temelju spreminjati v času nastajanja sodobne, meščanske evropske države, na prelomu 18. v 19. stoletje. Za potrebe nove države, temelječe na postulatih suverenosti ljudstva in nacije, je bila vpeljava javnih izobraževalnih sistemov vitalnega, celo konstitutivnega pomena. V 19. stoletju so začele vse evropske države, ne glede na to, kako so razumevale pomen splošnega izobraževanja, postopoma postavljati trdne temelje javnega šolstva: leta 1869 se je z državnimi zakoni, ki so določali tako materialne kot strokovne standarde javni osemletni osnovni šoli, dokončno obvezni za vse otroke, temu procesu priključila tudi Avstro-Ogrska. Z zakonom o uvedbi javne osnovne šole je država jasno podčrtala, da pomen javnega šolstva presega posamezne (ne)interese tako staršev kot okolja, ker da gre za širši, javni (tedaj predvsem) državni interes. Poleg moralčnih in ideoloških zadržkov, ki so jih imele posamezne avstrijske dežele glede vpeljevanja državnih zakonov, so bili najbolj problematični finančni in kadrovski primanjkljaji. Kranjska se je, prav z izmikanjem oblikovanju stabilnega, z zakonom predpisanega davčnega vira za osnovno šolo, najdlje upirala uresničitvi šolske mreže. In prav finance so ostale ves čas obstoja monarhije največji problem osnovnega šolstva na Kranjskem. Tako so kranjski učitelji (v večini – še – moški) opozarjali, da je prav učiteljski stan tisti, pri katerem dežela najprej varčuje (Schmidt, 1966, 3: 221). Poleg financ, po katerih Kranjska nikakor ni sodila med najrevnejše med deželami, je uveljavljanje šolskega zakona zaviral tudi odpor do (domnevno) liberalnega namena zakona, da javno/državno šolo iztrga iz dotlej tesne povezave s (katoliško) cerkvijo. Iz peripetij je kazno, da je imela kranjska deželna vlada dokaj dvoumen odnos do splošnega osemletnega izobraževanja svojega prebivalstva. Avstrijske dežele so se problema pomanjkanja učiteljskega kadra lotile različno; ker so nekatere dežele za materialni standard in ugled učiteljev bolje poskrbele, so se začeli predvsem tisti boljši iz »podhranjenih« dežel (npr. Kranjske in Istre) premikati v javni šoli bolj naklonjene, npr. na Štajersko.

Pomembna težava, ki jo je novi zakon o obvezni osnovni šoli razkril, je bila tudi nizka začetna izobrazbena raven učiteljstva. Vse do ustanovitve ští-

riletnih učiteljišč v sedemdesetih in kasnejših letih 19. stoletja se je učiteljstvo namreč šolalo na eno- do dvoletnih nerednih tečajih. Raven znanja ni bila nizka zgolj zaradi minimalnih možnosti formalnega izobraževanja, ampak, kot so tarnali učitelji na teh tečajih, je k temu prispevalo dejstvo, da so se vanje vpisovali pretežno slabi učenci normalnih in glavnih šol, ki so imeli za povrh še izredno majhno motivacijo za učenje (Schmid, 1966, 3: 232–233). Učiteljski poklic ob uvedbi splošne osnovne šole zaradi splošnega podstandarda in stereotipnih podob učitelja-mežnarja pač ni bil obetavna poklicna kariera. Vendar ugotovitev ne velja za vse; nedvomno je za posameznike iz nižjih socialnih slojev pomenil dvig na družbeni lestvici. Nikakor tudi ni zanemarljivo, da je mladega učitelja prav ta služba obvarovala služenja vojske. Večina prihodnjih učiteljev je tako v začetku prihajala iz revnih in kmečkih slojev, čemur je botrovala tudi široka državna štipendijska politika, s katero so skušali zapolniti pereče potrebe po učiteljstvu.

Zgolj moški potenciali nikakor niso bili zadostni novim potrebam splošne osnovne šole; že državni zakon iz leta 1869 je predvideval vključitev žensk, učiteljic. Vsekakor je bila to za ženske povsem nova poklicna možnost; do konca šestdesetih let 19. stoletja smo kot učiteljice poznali zgolj redovnice, npr. uršulinke. Te so občasno pripravljale tudi pedagoške tečaje za zunanje kandidatke, ki so tako postajale učiteljice na zasebnih deklinških ali mestnih deklinških šolah, guvernante in vzgojiteljice pri družinah. Tovrstno izobraževanje ni potekalo v slovenskem jeziku in je bilo tudi drago. Vendar so iz teh šol prišle prve učiteljice na javnih osnovnih šolah in vsekakor so bile te učiteljske kandidatke neprimerno bolj izobražene kot njihovi stanovski kolegi. Od svojih kolegov so se razlikovale tudi po socialnem izvoru: zaradi pogojev študija so po večini izhajale iz višjih, vsekakor meščanskih, predvsem uradniških slojev. Po letu 1869 so se razmere z ustanavljanjem ženskih učiteljišč začele spreminjati. Ker je država tudi učiteljiščne izdatno štipendirala, je bil vpis na žensko učiteljišče velik, vsekakor že od začetka enak tistemu na moškem. Prvi intelektualni poklic, dosegljiv tudi ženskam, je bil zanje mamljiv: ponujal je izobrazbo, ekonomsko neodvisnost, v času zavidljivo socialno varnost in izpolnitev njihovih poklicnih želja. Za razliko od moških učiteljiščnikov so prihajale na žensko učiteljišče tudi hčere premožnejših staršev, in to ne zgolj po poklicno kvalifikacijo in eksistenco.⁵ Socialni izvor in motivi za študij za poklic so bili tudi po uvedbi splošne osnovne šole pri učiteljskih kandidatih in kandidatkah precej različni.⁶

5 To dejstvo ponovno opozarja, da posameznikova potreba po izobraževanju in znanju nikakor ni povezana zgolj z njegovimi eksistenčnimi potrebami v prihodnosti, ampak odraža temeljno potrebo človeka po spoznavanju in doseganju višjih osebnostnih ciljev. In da je v svojem bistvu tako nadčasovna kot nadspolna.

6 Kasneje, vse od časa med obema vojnama, so se razmere spremenile: interes (in s tem povezane spodbude) države za vključevanje žensk v učiteljski poklic se je spreminjal skladno z gospo-

Čeprav je država s šolskimi zakoni s konca šestdesetih let 19. stoletja vseskozi načrtovala in načrtno odpirala prostor tudi ženskam v sistemu državnega šolstva, pa je ženske, učiteljice postavljala v drugačen položaj glede na učitelje. Zakon o pravnih razmerjih učiteljstva na javnih osnovnih šolah iz avgusta 1869, ki je dopuščal zaposlovanje učiteljic v prvih štirih razredih osnovne šole, je hkrati s tem, ko je spodbujal njihovo zaposlovanje, predvsem tam, kjer je učiteljev primanjkovalo, določal, da naj dobivajo učiteljice za to delo 80 odstotkov siceršnje učiteljeve plače (Schmid, 1966, 3: 242–243). Po državnem zakonu naj bi torej učiteljica prejela za petino nižjo plačo kot njen kolega, toda ob enaki (ali celo večji in višji) delovni obveznosti, odgovornosti in izobrazbi. Argument prvega zakonodajalca je bil jasen: učiteljici se dodeli nižja plača, ker ji ne bo treba skrbeti za lastno družino. Le-te ni smela imeti. Zakon je namreč predvideval za učiteljice obvezo celibata. Besede celibat zakon sicer ne uporablja, govori pa o tem, da se učiteljica, ki se poroči, prostovoljno odpove svoji učiteljski službi. S tem se odpove tudi vsem ugodnostim, ki so bile vezane na to državno službo, predvsem pokojnini. Odprava omenjenih diskriminacij učiteljstva po spolu⁷ postane in ostane vse do obdobja po drugi svetovni vojni glavna strokovna zahteva učiteljic: izenačitev plač ne glede na spol, po načelu enako delo – enako plačilo, in odprava celibata oz. enaka pravica do zasebnega, družinskega življenja.

Boj učiteljic za odpravo celibata je imel dodatno razsežnost spola, ki se je izrazila v javni razpravi v obdobju med obema svetovnjima vojnama. Tako na ženskih javnih zborovanjih v dvajsetih in tridesetih letih prejšnjega stoletja kot v pisanih različnih avtoric (npr. Angele Vode) je prerasla v boj za priznanje pravice do materinstva kot temeljne človekove pravice žensk. V času med obema svetovnjima vojnama so dobila oblastna in družbena mešetarjenja s celibatom nove dimenzije. V pogojih gospodarske krize so bile ženske, razumljene kot rezervna delovna sila, tiste, ki moškim – očetom odjedajo delo in potrebni družinski zaslužek. Omejevanje ženskega pridobitnega dela, tudi v učiteljskem poklicu, je potekalo na več ravneh. Tako so začeli omejevati vpise žensk na učiteljišče: »Leta 1934 so ukinili prvi letnik vseh ženskih učiteljišč, a v mešane prve letnike deklet niso sprejemali, čeprav je bilo število prijavljenih moških tako majhno, da se pouk sploh ni mogel začeti.« (Vode, 1998: 250.) Neposredni udarec zaposlenim ženskam in trdo vrnitev zapovedi celibata pa je pomenil sprejem amandmaja k finančnemu

darskimi nihanji, obenem pa se je v povezavi z odpiranjem novih možnosti žensk za študije močno spremenil tudi socialni izvor prihodnjih učiteljic.

7 Zanimivi in povedni sta medsebojna povezanost in bližina obeh koordinat zaposlovanja učiteljic: manjša plača in zapoved celibata. Obe koordinati se stekata v središču ekonomske učinkovitosti in infantilizacije ženske delovne sile, ob tem, da druga prvo omogoča, prva pa predstavlja merljivi ekonomski argument in namen zaposlovanja žensk, ki ju je mogoče tudi posplošiti.

zakonu leta 1934/35, »po katerem izgubi učiteljica službo, če se poroči z neučiteljem« (Vode, 1998: 254). Amandma ni veljal le za učiteljice, ampak za vse državne uradnice. Ženska društva širom Kraljevine Jugoslavije, posebno pa Društvo slovenskih učiteljic, so že leta 1935 stopila v odločno akcijo: prirejala so protestna zborovanja, pisala peticije na poslance in vlado ter iskala vplivna zavezništva. Leta 1939 so ženske dosegle umik sporne uredbe, ki je uvajala delni celibat za državne uslužbenke, kar »sicer ni bil ravno kak epohalen uspeh,« kot je zapisala Angela Vode, »toda kako je dvignil moralo v vrstah učiteljic!« (Vode, 1998: 257).

Avstrijski šolski zakon, ki je učiteljice zavezoval k celibatu, je izhajal iz meščanske percepcije spolov in spolno deljenega dela: žensko pridobitno in profesionalno delo je napaka, odklon na meščansko kapitalističnem trgu dela, zgolj začasna rešitev eksistenčne potrebe, točno določen del v življenju ženske, ki naj se sklene, ko se ženska poroči in postane žena ter (po možnosti) tudi mati, bivanjsko odvisna od soproga. Učiteljski poklic se je od časov uvedbe splošne osnovnošolske obveznosti kazal kot poklic, ki je, ob upoštevanju določenih omejitev – predvsem starosti in spola učečih – tako rekoč idealen »ženski« poklic, poklic, ki je v skladu z žensko »naravo«, ki to »naravo« celo podpira v obliki »duševnega« materinstva. Morda je prav izkušnja pripustitev žensk v profesionalni intelektualni svet odpirala možnosti oblikovanja nove hierarhije znotraj materinstva; »duševno« materinstvo ni bilo pojasnjevano zgolj kot nadomestna možnost, ampak kot edina prava, idealna in nesebična oblika materinstva, po čednostih, nesebičnosti poslanstva celo nadrejena pravemu »fizičnemu« materinstvu, ki naj bi bilo prepogosto kontaminirano s čustvi in strastmi.⁸

Vsekakor pa je razpravljanje o »idealnosti« učiteljskega in, še bolj, vzgojitelskega poklica za ženske ustoličilo stereotipne podobe poklica in profesionalke/profesionalca kot takega. Poudarjanje, da je učiteljevanje kot oblika nadomestnega, socialnega materinstva pravzaprav tista idealna oblika materinstva, je odvrčalo moške, vsaj tiste »prave«, od vstopa in vztrajanja v poklicu. Graditi se je začela podoba profesionalke, ki je v svojem poklicu toliko bolj uspešna in dobra, kolikor bolj v svojem delu izraža in uporablja »ženske«, »materinske« lastnosti, predvsem tiste, ki naj bi izhajale iz nedoločljivega in neulovljivega »materinskega instinkta«, lastnosti, ki jih moški, seveda, po »naravi« nima in ne more imeti. Pri oblikovanju in utrjevanju stereotipa »dobre«, »prave« učiteljice so sodelovali vsi, tako ženske kot

8 Tako je npr. Marak leta 1900 v tržaški *Slovenki* zapisal: »Res je sveta ta vez, ki družo mater z otrokom /.../, a ta ljubezen ima vendar v telesnosti svoj izvor in ima često v čustvovanju sladko sicer, a ne vedno, pravo hrano. Ta ljubezen telesnega materinstva /.../ je vendar prepojena s čutnostjo, ni čisto duševna, ni čisto nesebična, ampak more pravi vzgoji sem ter tja tudi škodovati, ako ne najde v veri višjih nagibov in nadnaravne podpore.«

moški. Glede na to lahko razmišljamo, kakšne so bile dolgoročne posledice za družbeno in individualno dojetje poklica kot predvsem profesionalne, strokovne, recimo kar nadspolne dejavnosti posameznika.

V začetnih obdobjih uveljavljanja šolskega zakona iz leta 1869 je bilo v osnovnih šolah na Kranjskem učiteljic le malo, okoli desetina vseh učiteljskih moči. Postopoma pa je začel njihov delež naraščati in pred prvo svetovno vojno so učiteljice že predstavljale dobro polovico vseh učiteljev. Učiteljice so bile na splošno med prebivalstvom in kolegi dobro sprejete, seveda med slednjimi tedaj, ko so ostajale znotraj določenih jim okvirov: poučevale naj bi zgolj dekleta ter kvečjemu najmlajše dečke in jim v šoli nadomeščale mamo; poučevale naj bi predvsem »ženske« spretnosti in z »ženskimi« prijemi. Vzroki za hitro naraščanje deleža učiteljic so na dlani: prva možnost dosege višje formalne izobrazbe in intelektualnega, nemanualnega poklica za ženske,⁹ možnost izpolnitve profesionalne in osebne ambicije po samostojnem ter ustvarjalnem življenju, štipendijska politika, ki je šolanje odpirala tudi tistim iz manj premožnih družin. Naraščanje deleža učiteljic je še dodatno pospeševal nenehen in naraščajoč primanjkljaj na strani moških. Odhajanje učiteljev v nove, bolj vrednotene in družbeno prestižnejše, ženskam (še) nedostopne poklice, npr. med uradništvo, vojsko, oziroma nezanimanje moških za učiteljski poklic se je nadaljevalo, predvsem na Kranjskem. Glavni razlog je slej ko prej ostajal primerjalno z drugimi avstrijskimi deželami slab finančni položaj učiteljstva; na Kranjskem so bile plače učiteljev za tretjino slabše kot na Štajerskem. Vendar je bil ta še slabši za učiteljice, saj je proti koncu 19. stoletja večina avstrijskih dežel že modernizirala priporočilo državnega zakona iz leta 1869 ter uvedla načelo enakega plačila tako za učiteljice kot za učitelje.

Tudi zato se je ostril boj v učiteljskih vrstah na Kranjskem, ki pa ni potekal na običajni in pričakovani ločnici boja za boljši položaj delavcev: delodajalec/država – delojemalec/učitelji in učiteljice, temveč na ločnici spola. Eden od vrhuncev spora znotraj podhranjenih učiteljskih vrst je bila leta 1897 napisana spomenica, v kateri so učitelji pozivali deželni zbor Kranjske, naj končno uredi in poviša učiteljske plače. Ob tem so mislili tudi na kolegice, vendar nikakor ne v smislu vpeljave načela enakega plačila; to se jim je zdelo ne samo preuranjeno, ampak kar »protipostavno«. Učitelji so tako deželni vladi, ki je vseskozi, že desetletja, zagotavljala, da denarja za šolstvo ni, predlagali, naj plače učiteljem poveča kar na račun plač učiteljic. Finančni

9 Avstrijske univerze so bile v procesu pripustitve žensk k študijem evropske zamudnice. Dunajska univerza je tako šele tik pred koncem 19. stoletja dovolila vpis prvih rednim študentkam: leta 1897 na filozofske in leta 1900 na medicinske študije. Večina področij je ostala ženskam nedostopna vse do obdobja med obema svetovnimima vojnama. So pa Slovenke oz. ženske s slovenskega področja odhajale pred koncem 19. stoletja študirat na tuje univerze, npr. v Rusijo in Švico.

odsek je bil zgodaj poleti 1898 mnenja, da je treba plače povišati tako učiteljicam kot učiteljem, predvsem tistim v najnižjih plačnih razredih, kar pa ni pomenilo tudi izenačitve plač po spolu. Skupaj z večino poslancev so namreč menili, da učiteljice pač nimajo enakih potreb kot učitelji; potrebe moškega, poročenega ali samskega, naj bile večje in dražje od vsakdanjih življenjskih potreb (samske) ženske. Učiteljice so se pri tem počutile izdane in so dokončno opustile vse upe na skupen boj s kolegi.

Pomembna posledica polemike okoli poprave učiteljskih plač tik pred koncem 19. stoletja na Kranjskem je bila ustanovitev Društva slovenskih učiteljic leta 1898, prve strokovne organizacije žensk pri nas sploh. Društvo si je vseskozi prizadevalo tako za uveljavitev načela enakega plačila za enako delo kot za odpravo celibata. Boj Društva slovenskih učiteljic za izenačitev plač presega čas obstoja Habsburške monarhije; leta 1920 je bil v Kraljevini SHS učiteljem in učiteljicam priznan status državnih uslužbencev in uveljavljeno načelo enakih plač. Možnosti napredovanja žensk pa so ostale omejene: »boljša mesta so bila vseskozi prihranjena moškim, ki so jih zasedali zlasti po strankarsko-politični liniji« (Vode, 1998: 258).

Eden glavnih argumentov predlagateljev in zagovornikov spomenice o nujnosti ureditve finančnega položaja učiteljstva na Kranjskem je bil vedno bolj opazen trend feminizacije poklica. Učitelji naj bi iz poklica odhajali, ker je bil družbeno podcenjen, slabo plačan, hitro pa naj bi naraščal delež učiteljic, kar slabi učiteljsko avtoriteto tako znotraj kot zunaj šole. Zastavlja pa se vprašanje, zakaj je bil hkrati poklic za ženske več kot zanimiv in je med poklicnimi ambicijami ter željami avstrijskih delavk zasedal prvo mesto. Nedvomno tudi zato, ker sta bila položaj učiteljstva in pomen poklica spolno specifična. Intervencija, v obliki ureditve plač učiteljstva tik pred koncem stoletja, pa je prišla za doseg osrednjega cilja – zadržati in privabiti vanj več učiteljev (in s tem manj učiteljic), prepozno. Po tridesetih letih se je novega poklica že dodobra oprijela (že sicer podedovana) stigma družbene obrobnosti, slabih in omejenih možnosti napredovanja ter finančne podhranjenosti. V dobi ustavnosti in strankarskega političnega življenja pa je postal prav ta poklic polje nenehnega preigravanja in merjenja moči t. i. liberalnih in konservativnih političnih sil. Ženske, učiteljice so bile v teh spopadih manj postavljene, ker so bile iz polja političnega delovanja posredno izključene in manj zanimive ter zanesljive kot potencialne zaveznice in partnerke pri doseganju določenega političnega prestiža.¹⁰ V obdobju prve jugoslovanske drža-

10 Slovensko ozemlje je sodilo v tiste državne tvorbe, ki so bile med zadnjimi, ki so tudi ženskam priznale polne državljanske pravice z volilno pravico vred. Na Slovenskem so ženske lahko volile po načelu enakosti spolov sicer že v času med 2. svetovno vojno (na osvobojenih ozemljih), splošna in enaka volilna pravica, ki je vključevala vse polnoletne osebe z državljanstvom ne glede na njihov spol, premoženje itd., pa je bila uvedene šele po 2. svetovni vojni. V obdobju Avstro-Ogrske so nekatere ženske že lahko volile, čeprav ne vedno in povesod, vendar je bila

ve (1918–1941) so se pritiski vsakokratnih političnih usmeritev na učiteljstvo povečevali. Odgovor dela slovenskega učiteljstva je bila priprava deklaracije leta 1926, v kateri so predstavili strategijo, »kako naj učiteljstvo izpelje svoj voz iz jarma politične stranke ter se osamosvoji« (Vode, 1998: 244). Predvsem učiteljice so bile tiste, ki so po šolah širile ideje deklaracije o depolitizaciji učiteljstva.

Javna podoba poklica se je v tistem času dodobra zarisala in ostala bolj ali manj nespremenjena vse do danes: to je poklic, ki je po »naravi« najprimernejši za ženske, ženske so še posebej idealne za pedagoško delo z mlajšimi otroki, kar seveda vnaprej izključuje moške ali jih postavlja v dvoumne položaje, ko se skušajo vključevati v tovrstne poklice; ženskam se pripisuje pomembna prednost v poklicu, ki da izhaja iz njihove »narave«, ki pa jih hkrati ne usposablja za odgovornejša in bolj ugledna mesta v notranji hierarhiji poklica. Poudarjanje »naravnih« dispozicij žensk za tovrstna dela vključuje tudi delno zanikanje potrebe po dolgotrajnem in poglobljenem formalnem izobraževanju za poklic; profesionalnost v poklicih vzgoje in izobraževanja naj bi le delno temeljila na izobraževanju za poklic, pomemben del kvalifikacije za opravljanje poklica naj bi namreč predstavljale »naravne« danosti in nagnjenja spola. Poudarjanje ženskih »naravnih« prednosti za opravljanje učiteljskega poklica je bila v prvi polovici 20. stoletja nedvomno strategija, s katero so si skušale ženske priboriti in ohraniti prostor znotraj prvega intelektualnega poklica, ki jim je bil časovno najprej in, tudi kasneje, najlažje dostopen. Povsem v skladu z načeli prvega vala ženskega gibanja so gradile svojo pot v družbo priznanja lastnega spola s poudarjanjem primerjalnih prednosti in drugačnosti ženskega spola; iskale in našle so možna področja lastne, tudi poklicne uveljavitve. Pri tem so se sklicevale na materinstvo, družbeno nesporno pripoznano kot prvo in vitalno žensko funkcijo. In tako so ustvarjale in utrjevale stereotipne podobe učiteljskega poklica in učiteljice.

Kot prevladujoča delovna sila in strokovni kader so učiteljice nedvomno vplivale tudi na oblikovanje delovnega procesa. Specifičnost in organizacija dela v javnih šolah danes nista zgolj posledici »narave« dela, ampak ju je treba opazovati in ocenjevati tudi z vidika prevladujočega spola med zaposlenimi. Dodatno in kakovostno novo sestavino spola prinese v učiteljski poklic (vsaj delna) odprava zavezujočega celibata v obdobju po prvi svetovni vojni. Če so do tedaj učiteljice svoje javno-profesionalno in zasebno-materinsko (v obliki duševnega materinstva) delo udeleževale kar v poklicu samem, se z odpravo celibata svetova podvojita: v profesionalnem vztrajajo podobe ženskega zasebnega – materinskost, v zasebnem pa podobe profesionalnega –

njihova volilna pravica vezana ali na njihovo premoženje in socialni izvor ali na pripadnost poklicu, nikakor ne na spol; prav tako so tudi v tem primerih pripustitve žensk k odločanju ženske lahko volile le preko pooblaščenca in ne osebno.

vzgojno-izobraževalna vloga. Kot ženske, ki jim je v družbi, ne glede na razglašano enakost spolov vse od obdobja socializma in dalje, ostala pripisana nesorazmerno velika vloga znotraj zasebnega, so imele vitalno potrebo uspešno in učinkovito usklajevati obe funkciji: profesionalno in zasebno. Tam, kjer so ženske imele vpliv in moč, da bi delovni proces prilagodile svojim, spolno specifičnim potrebam in zadolžitvam, so to tudi storile. Najlaže, seveda, znotraj storitvenih dejavnosti, kjer lahko nastopajo pogosto kot samostojne, ali pa znotraj izrazito feminiziranih javnih poklicev, kot je prav učiteljski, kjer so imele večji vpliv in moč. Posledica prevlade enega spola – in to tistega, ki je v moškosrediščni družbi zadolžen za večino neformalnega, zastojnega, vendar po pomenu nikakor ne zgolj zasebnega dela – na delovni proces znotraj poklica je dejstvo, ki vpliva tudi na profesionalne standarde poklica.

Vsekakor lahko razumevamo zahtevo delodajalca, da mora biti učiteljica samska, neporočena, kot odraz in priznanje spolno specifičnega položaja delavcev na trgu plačanega dela; ženske na trgu dela niso ovirane zaradi svoje »ženske« narave, ampak jih ovirajo kulturno prevladujoči vzorci spola. Za svoje profesionalno delo so lahko usposobljene in primerne prav toliko kot moški (naravni spol delavca ni pomemben), zaradi svojih ne-profesionalnih, zasebnih obveznosti pa na trgu dela ne morejo enakovredno in pod enakimi pogoji tekmovati z moškimi (kajti kulturni, družbeni spol delavca je ključen). Če je urejeno zasebno, družinsko življenje za moške na trgu dela njihova primerjalna prednost, ker delodajalcu zagotavlja najučinkovitejšo in najmanj motečo reprodukcijo delavčevih delovnih zmožnosti, je za ženske slabost, ker pomeni za delodajalca deljeno oziroma omejeno delovno razpoložljivost delavk. Dokler lahko ženska na profesionalnem trgu dela delodajalcu zagotavlja popolno razpoložljivost svojih delovnih moči, toliko časa je njen položaj glede na moškega tekmeča (vsaj) primerljiv. V pogojih, ko je mogoče realno »tržiti« družbeno neenakost žensk (oz. jo prevajati v presežno vrednost), pa je celo bolj zanimiva, ker je družbeno ne le sprejemljivo, ampak celo pričakovano, da je njeno delo cenejše (od moškega). Moškosrediščnost družbe in družbena sprejemljivost diskriminacije žensk pa se povsem jasno odražata pri vertikalni gibljivosti oz. pri možnostih napredovanja moških in žensk. Ko gre namreč za vprašanja izpostavljenih, uglednih položajev, preko katerih se tako ali drugače prerazdeljujeta družbena moč in vpliv, ostaja spol v moškosrediščni družbi ključen.

Skozi 20. stoletje se ohranjata tako trend kot vitalnost stereotipov, povezanih z učiteljskim/učiteljskimi poklici. Ob nadaljevanju modernizacije družbe in izgrajevanju evropskega tipa države, ki sta pogojevala vedno bolj kompleksne strukture in pospeševala oblikovanje potrošniške družbe mnogoterih podpornih, storitvenih dejavnosti in specializiranih poklicev, se je

tudi učiteljski poklic tako po zunanji kot notranji organizaciji bistveno spremenil. Ni pa se spremenilo (vsaj) dvoje: močna prevlada žensk med zaposlenimi v vzgoji in izobraževanju ter izrazito ločevanje po spolu zaposlenih tako v notranji kot v zunanji hierarhiji šol in šolske vertikale. V letu 2009, na primer, so predstavljale ženske med zaposlenimi v celotni izobraževalni vertikali dobrih 78 odstotkov, kar pomeni porast deleža žensk v zadnjih desetih letih za skoraj 2 odstotka. Na splošno lahko ugotovimo, da sodi RS glede deležev žensk v vzgoji in izobraževanju v sam vrh držav EU. Stopnja feminizacije v RS je kar najtesneje in obratno sorazmerno povezana s stopnjo izobraževalnega programa: najvišja je na predšolski in najnižja na višje- in visokošolski stopnji. V slovenskih vrtcih bomo tako našli vzgojiteljev le za vzorec; po podatkih za leto 2007/08 je bilo v vrtcih zaposlenih 140 moških (in več kot osem tisoč žensk). Notranja hierarhija glede spola zaposlenih je (že) očitna v osnovnih šolah; v celoti predstavljajo učiteljice dobrih 88 odstotkov zaposlenih, vendar je njihov delež v prvih dveh triadah primerljiv z deleži v slovenskih vrtcih, v tretji triadi pa je delež moških desetkrat večji kot v prvi in drugi – 21-odstoten. Na porast deleža žensk je v zadnjem obdobju ključno prispevala prav zadnja velika reforma osnovne šole: s preoblikovanjem osemletke v devetletko so se vzgojiteljicam (in, po statistiki sodeč, ne tudi vzgojiteljem) odprle možnosti zaposlitve v osnovni šoli. V slovenskih srednjih šolah je struktura zaposlenih po spolu močno odvisna predvsem od izobraževalnega programa;¹¹ v celoti srednješolskih programov predstavljajo ženske dve tretjini zaposlenih, še nekoliko več v gimnazijskih programih, dobro polovico v programih srednjega poklicnega izobraževanja in manj kot polovico v programih nižjega poklicnega izobraževanja. Glede razmerja med zaposlenimi po spolu se največje spremembe v zadnjih letih dogajajo na vrhu izobraževalne vertikale, na visokih in višjih šolah. Po letu 1995 beleži statistika skokovite poraste zaposlenih v celoti; v desetletju se je njihovo število skorajda podvojilo, pri tem pa se je delež žensk povečal celo za trikrat. Če so ženske med visokošolskimi učitelji leta 1995 predstavljale petino, predstavljajo leta 2008 dobro tretjino vseh. Univerze so danes nedvomno prostori, kjer se ženske kot raziskovalke in učiteljice hitro uveljavljajo, vzporedno z naraščanjem njihovega števila pa se izboljšujejo tudi njihovi deleži na višjih položajih; naraščajo tako deleži rednih in izrednih profesorice, docentk, kot višjih predavateljic in predavateljic.¹²

11 Drugi dejavnik, ki vpliva na stopnjo prevlade žensk med zaposlenimi v vzgojno-izobraževalnih ustanovah, je geografski; v okoljih, kjer so siceršnje karierni možnosti majhne, kjer ima učiteljski poklic večji družbeni ugled in kjer je učiteljska plača glede na okolje nadpovprečno visoka (npr. v Prekmurju), so deleži moških med zaposlenimi višji kot v okoljih, kjer so možnosti poklicne izbire pestrejšje. V teh okoljih so deleži moških najnižji.

12 [Http://www.stat.si/index.asp](http://www.stat.si/index.asp); dostop 5. 10. 2010.

Notranja hierarhija učiteljskega poklica pa odraža drugačno podobo; vertikalna mobilnost v poklicu nikakor ne odgovarja prevladujočim deležem žensk med zaposlenimi. Celo v vrtcih, kjer je med zaposlenimi manj kot dva odstotka moških, jih je med ravnatelji trikrat več. Celotna notranja vertikala ne odraža zgolj večje in statistično merljive prehodnosti za moške (in manjše za ženske), ampak velja v tem dejstvu videti tudi po spolu različna karierna pričakovanja tako zaposlenih kot okolja. Nesorazmerno visoki so predvsem deleži ravnateljev na slovenskih osnovnih šolah, kjer kar za trikrat presegajo siceršnje deleže moških učiteljev. Na univerzah so razmere podobne: v študijskem letu 2010/11 je imela npr. Univerza v Ljubljani rektorja in izmed štirih prorektorjev eno prorektorico ter glavnega tajnika;¹³ Univerza v Mariboru je bila povsem moška z glavnim tajnikom vred; Univerza na Primorskem je imela rektorja, dva prorektorja in glavnega tajnika univerze.¹⁴

Veseliti se visoke in naraščajoče vključenosti žensk v pedagoške poklice, predvsem pa naraščajočega trenda žensk med univerzitetnimi učitelji v zadnjem času bi bilo vsekakor preuranjeno. Tako visoko stopnjo feminizacije pedagoških poklicev bi lahko razumeli tudi kot nadaljevanje getoizacije ženske delovne sile.¹⁵ Prav tako je treba omejiti morebiten optimizem s skepsjo, kajti biti v večini v izrazito moškosrediščni družbi, kar slovenska nedvomno je, za ženske nikoli ni in ne pomeni tudi primerjalne prednosti. Nove razmere, ki vsiljujejo prihod tržnih zakonitosti tudi v doslej povsem javno financirana področja, v katerih nenaključno prevladuje ženska delovna sila, pomenijo zaostrovanje delovnih pogojev, ob tem pa tudi zmanjševanje družbene moči ter ugleda konkretnega poklica. Delovni pogoji se, na primer, v poklicu visokošolska učiteljica/učitelj zaostrujejo, predvsem v smislu večje delovne intenzivnosti, v težnji po merljivi in tržni učinkovitosti in v upadanju družbenega ugleda ter pomena poklica in zaposlenih. Morda je treba prav v teh novih trendih iskati pogloblitve razloge za upadanje deleža moških, visokošolskih učiteljev na vseh slovenskih univerzah, ki ga zaznavajo statistike zadnja leta. Družbena moč in s tem tudi atraktivnost, pripisana poklicu, izražena tako v družbeno relevantnem vplivu kot v plačilu, je nedvomno kriterij, ki določa delež v njem zaposlenih moških. Skladno z naraščanjem ali upadanjem družbene moči posameznega poklica je mogoče spremljati tudi večjo ali manjšo fluktuacijo moške delovne sile v poklicu.

13 Ki pa je, kljub moškemu nazivu, ženska.

14 Velja enako. Vse www.uni-lj.si; www.uni-mb.si; www.uni-upr.si; 5. 10. 2010.

15 Vsekakor je treba naraščajoče deleže žensk med npr. univerzitetnimi učitelji ocenjevati tudi glede na dejstvo, da je tako povprečna stopnja dosežene izobrazbe kot vključenost in uspešnost na univerzitetnem ter podiplomskem študiju pri ženskah višja kot pri moških.

Sklep

Ženske-delavke so vstopile na novi trg plačanega dela kot odklon od »normalnega«. Mesta, ki so jim bila na trgu pripisovana in odkazana, so bila skozi čas vedno bolj povezovana z dejavnostmi, ki zaradi prepleta različnih interesov svojo neposredno tržno vrednost le s težavo dokazujejo in ki so v pogojih kapitalističnega okolja a priori postavljene v drugoten položaj. Primerjalna tržna, menjalna podcenjenost ženskega ne-produktivnega, »naravnega« dela je postala in ostala bistvena značilnost tudi povsem na novo oblikovanih poklicev in poklicnih dejavnosti. Vztrajno podcenjevanje dejavnosti, ki jih lahko identificiramo kot »ženske«, je vplivalo na primerjalno podcenjenost tovrstnih dejavnosti tudi v primeru, ko v njih ženske ne predstavljajo (še/več) večine zaposlenih.

Dejavniki, ki so pospeševali razvoj, na primer, učiteljskega poklica v smeri »ženskega« poklica, so postali sestavni – bolj ali manj ozaveščeni – del tudi našega današnjega razumevanja tega poklica in imajo izrazito negativne učinke. Še posebej, ko skušamo znotraj v temelju moškosrediščnih družb razmišljati o družbeni neenakosti spolov in urejati razmere enakih možnosti (tudi) za oba spola. Sodobna stigma »ženskega« dela je v zgodovinski perspektivi povsem izjemna¹⁶ in vzdržuje neenako družbeno vlogo ter moč spolov tudi v poklicih, ki so se dodobra razvili šele skozi zadnje stoletje ali celo desetletja in v katere so začele ženske kot delovna sila vstopati kasneje. Neenakost spolov je sicer zgodovinska stalnica in spremenljivka hkrati, ki služi v pogojih kapitalističnega obvladovanja sveta tudi kot eden od argumentov za čim bolj dobičkonosno učinkovito možnost izrabe oz. manipulacije s človeškimi viri. Danes morda spol delavca res ni več ključen in najbolj izpostavljen, je pa izraba ponotranjenega neenakega vrednotenja »ženskega« dela glede na »moško« kapitalsko (še vedno) učinkovita. Še toliko bolj, če je mogoče stereotipe in podcenjenost prenašati na kar največ družbenih področij. Prenašanje na »žensko« delo vezanih stereotipov, ki se izražajo skozi družbeno priznan pomen in moč posameznega poklica ali poklicne dejavnosti, z ali brez prehajanja žensk na ta profesionalna področja, je pogosto družbeno prikrit in družbeno destruktiven pojav. Posebej, če vemo, da se v postmodernih družbah razvijajo predvsem dejavnosti, ki kažejo značilnosti »tipično ženskih« poklicev; to so dela, ki se jim po kapitalističnih merilih – menjava dela, kapitala in dobrin – ne da nedvoumno izmeriti primerjalne, tržne vrednosti, izražene v obliki (presežnega) profita. Ko začenjajo v narodnem gospodarstvu prevladovati tovrstne dejavnosti, se dogaja dvojje: 1) na ta dela se prenaša slabšalna oznaka »ženskega« dela, ki postaja tako nad-

16 Tako rekoč vse zgodovinske družbe do kapitalistične delitve dela in popolne prevlade denarnega gospodarstva so delo žensk visoko vrednotile ob tem, seveda, da so tudi zelo ostro zamejevale in omejevale področja ženskega vpliva.

spolna, govorimo lahko kar o procesu pofeminizacije; in 2) tovrstne dejavnosti se skuša podvreči tržnim zakonitostim, ki (teoretično) delujejo po načelu ponudbe in povpraševanja, kar ima izrazito kvarne učinke na družbeno predvidene in celo dogovorjene namene ter cilje tovrstnih dejavnosti, predvsem znotraj javnih podsistemov: šolstvo, zdravstvo, socialno varstvo, sodstvo in (tudi) politika.

Znotraj take, moškosrediščne družbe ostaja družbena moč slej ko prej »moška« moč. To se odraža v sestavi zaposlenih glede na spol v določenih poklicih, predvsem pa v novem procesu pofeminizacije poklicev in poklicnih dejavnosti. V tem kontekstu mi pofeminizacija pomeni posplošitev in prenos stereotipov, ki so vezani na žensko delo, na vse dejavnosti, katerim neposredne tržne vrednosti ne moremo preprosto izmeriti in v primerljivih vrednostih izraziti. Pofeminizacije dandanes ne moremo več razumevati zgolj kot procesa številčnega naraščanja ženske delovne sile v določenem poklicu, ampak prej kot podreditev, stigmatizacijo in simbolno ter realno osiromašenje dejavnosti, ki si družbene moči v spremenjenih družbenih razmerjih vpliva ne morejo več ohranjati. Oziroma jim je bila odvzeta. Prevladujoči spol zaposlenih je ob tem prej ko ne naključen in zanemarljiv. Glede na trende razvoja družbe in njenega gospodarstva kaže, da se bo potreba po razvoju in krepitvi dejavnosti, v katerih danes (še) prevladujejo ženske, še povečevala.

Problem razdeljenega, ločenega trga dela glede na prevladujoči spol zaposlenih ni in ne more biti zgolj prostočasno vprašanje prizadevanj za enake možnosti spolov; po svojem pomenu posega v samo institucionalno podprto strukturo moškosrediščnih družb, kot delujejo v pogojih globalizirane kapitalistične miselnosti.

Literatura

- Accati, L. (2001). *Pošast in lepota. Oče in mati v katoliški vzgoji čustev*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Connel, R. W. (1996). Teaching the Boys: New research on masculinity and gender strategies for schools. *Teachers College Record*, 98/2, 206–235.
- Crompton, R. (2006). *Employment and the Family. The Reconfiguration of Work and Family Life in Contemporary Societies*. Cambridge: University Press.
- Čepič, T. (1991). Ljubljanska tobačna tovarna skozi čas. V: Čepič, T.: *Opojnost tobaka, Razstava Mestnega muzeja Ljubljana ob 120-letnici Tobačne tovarne Ljubljana*. Ljubljana: Tobačna Ljubljana, 13–53.
- Destovnik, I. (2002). *Moč šibkih. Ženske v času kmečkega gospodarjenja*. Celovec: Drava.
- Heindel, W. (1993). Zur Entwicklung des Frauenstudiums in Österreich. V: Heindel, W., in Tichy, M. (ur.): *»Durch Erkenntnis zu Freiheit und*

- Glück...« Frauen an der Universität Wien (ab 1897).* Dunaj: WUV-Universitätverlag, 17–26.
- Hernavs, T. (2005). *Moški v tradicionalnih ženskih poklicih (poklic vzgojitelja).* Diplomaska naloga. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, mentorica izr. prof. dr. Aleksandra Kanjuo-Mrčela.
- Hrženjak, M. (2007). *Nevidno delo.* Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Hubbard, R. (1990). *The Politics of Women's Biology.* London: Rutgers University Press.
- Jelačić, T. (2009). *Feminizacija sodniške funkcije v Sloveniji.* Diplomaska naloga. Univerza na Primorskem, Fakulteta za management Koper, mentorica doc. dr. Valentina Franca.
- Jeraj, B. (2008). Razredni učitelj – podzastopanost moškega spola. *Sodobna pedagogika*, I, 79–101.
- Jogan, M. (1990). *Družbena konstrukcija hierarhije med spoloma.* Ljubljana: Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo.
- Jogan, M. (2001). *Seksizem v vsakdanjem življenju.* Ljubljana: Znanstvena knjižnica FDV.
- Kanjuo-Mrčela, A. (1996). *Ženske v menedžmentu.* Ljubljana: Enotnost.
- Lerner, G. (1986). *The Creation of Patriarchy.* Oxford University Press.
- Leskošek, V. (2002). *Zavrnjena tradicija.* Ljubljana: *cf.
- Ličen, E. (2002). *Ženske in moški v učiteljskem poklicu.* Diplomaska naloga. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, mentorica doc. dr. Aleksandra Kanjuo-Mrčela.
- MacNaughton, G., Newman, B. (2001). Masculinities and Men in Early Childhood: Reconceptualising Our Theory and Our Practice. V: Dau, E. (ur.): *The anti-bias approach in Early Childhood.* Sydney: Longman, 145–157.
- Marak (1900). Idelano materinstvo. *Slovenka.* Trst: Edinost, 155–159.
- Milharčič, H. M. (1995). *Šolstvo in učiteljice na Slovenskem.* Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Oakley, A. (2000). *Gospodinja.* Ljubljana: *cf.
- Ortner, S. (1974). Is the Female to Male as Nature Is to Culture?. V: Rosaldo, M. Z., in Lamphere, L. (ur.): *Women, Culture and Society.* Stanford University Press, 67–88.
- Ozbič, P. (2002). *Zaposlovanje žensk na visokih delovnih položajih.* Diplomaska naloga. Univerza v Ljubljani, Ekonomska fakulteta, mentor prof. dr. Zarjan Fabjančič.
- Petursdottir, G. M. (2009). *Within the Aura of Gender Equality. Icelandic work cultur, gender relations and family responsibility. A holistic approach.* Reykjavik: Faculty of political science.

- Pratneker, Z. (2008). *Moški v tradicionalno ženskih poklicih/poklic medicinske sestre*. Diplomsko naloga. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, mentorica izr. prof. Aleksandra Kanjuo-Mrčela.
- Rožman, I. (2004). *Peč se je podrla! Kultura rojstev na slovenskem podeželju v 20. stoletju*. Ljubljana: Knjižnica Glasnika Slovenskega etnografskega društva.
- Schmidt, V. (1966). *Zgodovina šolstva na Slovenskem. III (1848–1870)*. Ljubljana: DZS.
- Scott, W. J. (1993). The Women Worker. V: Duby, G., in Perrot, M. (ur.): *A History of Women in the West, IV: Emerging Feminism from Revolution to World War*. London: The Belknap Press of Harvard University Press, 399–426.
- Scott, W. J. (1996) (ur.). *Feminism and History*. Oxford University Press.
- Skelton, C. (2001). The »Feminisation of Schooling« or »Re-masculinising« Primary Education?. *International Studies of Education*, 12/1, 77–96.
- Stearns, P. N. (2006). *Gender in World History*. Routledge.
- Vode, A. (1998). Spol in upor. *Zbrana dela Angele Vode I*. Ljubljana: Krtina.
- Žnidaršič, Ž. S. (2000). *Ora et labora – in molči, ženska! Pregled demografske dežele Kranjske in pridobitnosti žensk v desetletjih 1880–1910*. Ljubljana: *cf, Lila zbirka.
- Žnidaršič, Ž. S. (2003). Novo materinstvo. Novi pogledi na matere in njihovo materinjenje od konca 19. stoletja do druge svetovne vojne. *Annales, Ser. Hist. Sociol.*, 2, 327–338.
- Žnidaršič, Ž. S. (2004). Gospodinjstvo – ker so tudi zanj ženske kot ustvarjane. *Šolsko polje, revija za teorijo in raziskave vzgoje in izobraževanja*, 3–4, 99–125.
- Žnidaršič, Ž. S. (2007). Historična perspektiva – aktualni položaj žensk na trgu dela v Republiki Sloveniji. V: Sedmak, M., Medarič, Z. (ur.). *Med javnim in zasebnim. Ženske na trgu dela*. Koper: Annales, 11–41.
- Williams, L. C. (1995). *Still a men's world. Men who do women's work*. London: University of California Press.

Statistični viri

- Österreichische Statistik (1888–1911): Bevölkerungsbewegung. Dunaj.
- Statistični godišnjak za leta 1948, 1961, 1971, 1981. Beograd. Državni statistički urad.
- Statistično poročilo za leta 1991 do 2001. Ljubljana. Statistični urad Republike Slovenije.
- Statistični portret Slovenije v EU (2005). Ljubljana. Statistični urad Republike Slovenije.

Trg dela, Slovenija, 1999 (2003). Ljubljana. Statistični urad Republike Slovenije.

Trg dela. Povpečna mesečna bruto plača za določene poklice, Slovenija, 1997. Statistične informacije (1999). Ljubljana. Statistični urad Republike Slovenije.

Spletne strani

Učiteljski tovariš 1897. [Http://www.dlib.si/results/?query=%27keywords%3du%C4%8Diteljski+tovari%C5%A1+1897%27&pageSize=25](http://www.dlib.si/results/?query=%27keywords%3du%C4%8Diteljski+tovari%C5%A1+1897%27&pageSize=25) (5. 10. 2010).

Učiteljski tovariš 1898. [Http://www.dlib.si/results/?query=%27keywords%3du%C4%8Diteljski+tovari%C5%A1+1898%27&pageSize=25](http://www.dlib.si/results/?query=%27keywords%3du%C4%8Diteljski+tovari%C5%A1+1898%27&pageSize=25) (5. 10. 2010).

<http://www.stat.si/demografsko-socialno-podrocje> (5. 10. 2010).

www.uni-lj.si (5. 10. 2010).

www.uni-mb.si (5. 10. 2010).

www.uni-upr.si (5. 10. 2010).

<http://www.stat.si/index.asp> (5. 10. 2010).

http://www.mvzt.gov.si/si/delovna_podrocja/znanost_in_tehnologija/dejavnost/zenske_v_znanosti/dejavnosti_komisije/ (14. 4. 2011)

Sabina Žnidaršič Žagar

Polarizacija slovenskega trga dela in poklicev po spolu: primer učiteljskega poklica

Ženske-delavke so bile na novem, kapitalističnem trgu plačanega dela razumljene kot napaka in odklon od splošno sprejete norme. Mesta, ki so jim bila na trgu pripisovana in odkazana, so bila skozi čas vedno bolj povezovana z dejavnostmi, ki svojo neposredno tržno vrednost le s težavo dokazujejo in ki so v pogojih kapitalističnega okolja a priori postavljena v drugoten položaj. Primerjalno tržna, menjalna podcenjenost ženskega (domnevno) neproduktivnega, »naravnega« dela je postala in ostala bistvena značilnost tudi povsem na novo oblikovanih poklicev in poklicnih dejavnosti. Vztrajno podcenjevanje dejavnosti, ki jih lahko identificiramo kot »ženske«, je rezultiralo v primerjalni podcenjenosti tovrstnih dejavnosti tudi v primeru, ko v njih ženske ne predstavljajo (še/več) večine zaposlenih. Govorim o procesu pofeminizacije, ki mi v tem kontekstu pomeni posplošitev in prenos na žensko delo vezanih stereotipov na vse dejavnosti, katerim neposredne tržne vrednosti ne moremo preprosto izmeriti in izraziti v primerljivih vrednostih.

Učiteljski poklic, ki se kaže kot tipično ženski, nam lahko služi kot dobra ponazoritev procesa in posledic feminizacije. Dejavniki, ki so pospeševali razvoj učiteljskega poklica v smeri »ženskega« poklica, so postali del tudi naše današnje percepcije tega poklica in imajo izrazito negativne učinke. Še posebej, ko skušamo znotraj moškosrediščnih in v temelju patriarhalnih družb neenakosti (najprej) spolov misliti in urejati razmere enakih možnosti (tudi) za oba spola.

Ključne besede: ženski poklici, stereotipi, polarizacija trga dela po spolu, pofeminizacija.

Gender polarization of Slovenian labour market and professions: Teaching professions as a case study

Women labourers were perceived and included on a new, capitalist market of paid labour as an anomaly. Positions meant for them became, as time passing by, more and more connected with the activities, which were underestimated and their direct market value could not be clearly measured. Their position in the capitalistic environment was very much secondary. Comparative market underestimations of alleged unproductive, so called 'natural' female work became and has remained a crucial and essential feature of new professions and professional activities as well.

Persistent undervaluation of professional activities, which could be identified as female has consequently meant a comparative undervaluation of such activities also in the case when women do not (yet/still) represent a

majority of employees. I will talk about the process of feminizing, which is meant (in this context) to be the generalization and transference of the female work-related stereotypes in all activities, whose direct commercial value can not be easily measured or expressed in comparative values.

The teaching profession, which seems to be a typical female profession, has been used as a good example to illustrate the process and consequences of feminization. Factors, which have promoted the teaching profession as a 'female' profession, have become part of our current perception of this profession. It has become obvious that there is a need to try to think about and regulate the situation of equal opportunities (also) for both sexes within an andocentric and fundamentally patriarchal societies of inequalities (the first of gender). These inherited stereotypes have extremely negative effects.

Key words: women's professions, stereotypes, polarization of professions by gender, feminizing.

Mateja Pšunder

Problem psihičnega nasilja med zaposlenimi v vzgojno-izobraževalnih institucijah

Psihično nasilje je širši izraz v primerjavi z izrazom mobing, ki se nanaša na psihično nasilje v specifičnem okolju, to je na delovnem mestu. Definirano je kot neetična komunikacija na delovnem mestu, ki jo povzroča ena ali več oseb in je navadno usmerjena k posamezniku ali skupini. Posledice mobinga so lahko neprijetne za žrtev, institucijo in celotno družbo. Zaradi poslanstva, ki ga opravljajo vzgojno-izobraževalne institucije, so lahko tukaj posledice mobinga še toliko bolj kompleksne in dolgoročne. Vzgojitelji in učitelji namreč s svojim vedenjem in odnosom do drugih v vrtcu oziroma šoli (so) ustvarjajo prostor, kjer otroci, učenci oziroma dijaki pridobivajo socialno-emocionalne izkušnje.

V pričujoči raziskavi smo problemu psihičnega nasilja v vzgojno-izobraževalnih institucijah namenili posebno pozornost. Raziskali smo stališča anketirancev do zaznavanja prisotnosti posameznih vedenj psihičnega nasilja v vzgojno-izobraževalnih institucijah na različnih stopnjah: v vrtcu, osnovni in srednji šoli. Raziskava je potrdila, da zaposleni v vzgoji in izobraževanju soglašajo, da zaznavajo prisotnost raznovrstnih vedenj psihičnega nasilja v vzgojno-izobraževalnih institucijah na vseh stopnjah. Vzgojitelji, osnovnošolski in srednješolski učitelji najbolj soglašajo, da v njihovi instituciji zaznavajo prisotnost skupine vedenj, ki pomenijo napad na izražanje oziroma komuniciranje. Če pogledamo posamezna vedenja, pa so anketirani najbolj soglašali, da v njihovi instituciji zaznavajo prisotnost omejevanja možnosti za izražanje lastnega mnenja. Raziskava je potrdila nekatere razli-